

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ЄВРЕЙСТВА

Їцхок Лейбуш Перец

ХАСИДСЬКЕ

Переклад з їдишу Олександр Уралової та Софії Корн

Київ
ДУХ І ЛІТЕРА
2024

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

УДК 821.112.28
П272

Переклад з їдишу: Олександра Уралова, Софія Корн

П272 **Перец Їцхок Лейбуш.**

Хасидське / Пер. з їдишу О. Уралової, С. Корн. — К.: ДУХ
І ЛІТЕРА, 2024. — 320 с.

ISBN 978-617-8262-79-2

Їцхок Лейбуш Перец (1852–1915) — один із класиків єврейської літератури мовою їдиш, засновник єврейського літературного модернізму.

Пропонована збірка «Хасидське» є своєрідним художнім дослідженням життя хасидських євреїв, їхньої духовності, традицій та вірувань. Кожна історія відображає елементи хасидської філософії, такі як віра в божественне провидіння, важливість праведного життя та значення радості й любові. Перец майстерно використовує народні легенди, притчі та перекази. В оповіданнях читач зустрічається як із видатними духовними лідерами, так і з простими людьми. Його герої часто стикаються з моральними викликами й роблять вибір, який виявляє їхню силу та віру.

Переклад виконано з їдишу спеціально для цього видання.

УДК 821.112.28

Співфінансується
Європейським Союзом

Профінансовано Європейським Союзом.

Висловлені погляди та думки належать виключно автору(ам)
і не обов'язково відображають позицію Європейського Союзу

На обкладинці використано роботу Іссахар-Бера Рибак «Наречена»

© О. Уралова, переклад, 2024

© С. Корн, переклад, 2024

ISBN 978-617-8262-79-2

© ДУХ І ЛІТЕРА, 2024

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Зміст

Передмова	7
Кнесет-кале	15
Шмія-герой	23
Новий нігн	34
Коли кажуть: помішаний, — вір!	37
Божевільний батлен	48
Хелемський меламед	60
Самота	64
Він, світлої пам'яті, та його звичаї (на простий хасидський манер)	72
Чубук ребе	100
Дива та чудеса	107
Кабалісти	116
Переродження нігна	122
Коли не ще вище	142
Хасидські думи	147
Розмова	154
В чийому домі щастя	158
Тора (Хасидський монолог)	163
Між двома горами	175
Викриття, або Оповідка про козлика	190
Оповідки реба Нахменка	198

Оповідки Йойхенена-меламеда.....	214
Берл-кравець	271
Втіха над утіхами.....	278
Карет	285
Відкрився.....	293
Словник термінів	301
Про перекладачок	313

Передмова

Творчість Їцхока Лейбуша Переца припала на період утвердження їдишу як літературної мови, межу ХІХ та ХХ віків. Про нього, одного з трьох найвідоміших «батьків» їдишської літератури — Шолом-Алейхем, Менделе Мойхер-Сфорім, Перец, — широкий загал читачів, які знайомі з єврейською художньою літературою в перекладах, знає помірно менше. Творчість Переца не входила у шкільний літературний канон ні за радянських часів, ні пізніше, після відновлення української незалежності (хоча з 1919 року й до Другої світової війни в Києві на Подолі його ім'я носила вулиця Межигірська).

Та саме його містичні історії, записані в на той час важливому літературотворчому «народному» стилі, стали школою і натхненням для наступних поколінь єврейських їдишських письменників. Ці історії переказувалися, як колись давно усна народна творчість. За цими історіями — так само як і за історіями колег із тріо їдишських класиків — постав модус і локус в єврейській літературі: штетл як місце, як спосіб усвідомлення себе і світу, як персонаж. У текстах Переца вибудовувався не тільки критичний, трагікомічний, злободенний світ штетлу — але й його міфологічна складова, притчеве позачасся хасидського світу, сповненого то кабалістичної філософії, то народних легенд і билин.

На диво, з трьох класиків лише Перец свого часу особисто відвідав конференцію з їдишу, що пройшла в Чернівцях у 1908 році. Одним із питань конференції було: чи має бути їдиш єднальною мовою всього єврейства — чи лише однією з єврейських мов? Тоді їдишисти «програли», їдиш було визнано бодай не говіркою, але й не головною над іншими мовами єврейства. Однак про нього заговорили частіше, і в перспективі

це вже можна було назвати перемогою Гаскали — єврейського Просвітництва.

* * *

Біографія Переца — біографія маскіла (представника Гаскали). До певного моменту. В дитинстві він був «юдейським вундеркіндом». На момент повноліття, у 13 років, досягнувши високого рівня традиційної єврейської освіти, почав читати небажану для юнаків кабалістичну літературу, Маймоніда, літературу Гаскали. Приватно Перец також вивчав гебрейську, російську, німецьку та польську мови, а ще трохи французьку. Так йому відкривалися європейська література та світські знання, які він описував як «їхній бейт-мідраш», що так його вабив. Дитинство та юність Переца настільки відповідали маскільському канону, що його навіть одружили у 18 років із заможною дівчиною, з якою він невдовзі розлучився.

Маскілом Перец і виріс, проте маскілом свого часу. Він рано перейшов з іврити на їдиш, ідеологію їдишизму та «доїкайт» — «тутешности», що протиставляла сїонїзмові розвиток єврейського життя тут, у діаспорі, де воно відбувається останнє тисячоліття. У «радикальній фазі» 1893–1899 років Перец розширив маскільську критику традиційного єврейського суспільства до критики соціальної. У цей період у його текстах соціальні проблеми переважають над духовними. Юридична єврейська справедливість не завжди дорівнює соціальній справедливості.

«Хасидське» почалося як окремі оповідання, які Перец писав для сїонїстського часопису «Дер Їд» — «Єврей». Ці оповідання схожі на хасидські легенди — своєрідні житія цадикив із буквальним, повчальним та містичним рівнями розуміння. У різних оповідань різні оповідачі, часто хасиди: меламенти Шмаїя та Їойхенен, безіменний поціновувач традиційного

хасидського нігна (мелодії), божевільний батлен Берл Ханиціїн, реаліст-шадхн, чи Шахне, що любить оповідки про діла небесні; а часом хасид переповідає розповідь свого цадика.

Перец звертається до хасидизму як маскіл, як модерніст і як соціаліст. Хасидське — це традиційне й ірраціональне. Маскіл їдко іронізує з нього. Модерніст неоромантично звертається до нього і включає його в естетично-символічну систему. Соціаліст використовує хасидські образи для викриття класової несправедливості й боротьби. Усі вони дивляться на хасидське не зсередини, а ззовні, а відтак формують викривлене, змінене або ж просто модерне уявлення про хасидизм. До того додається й сучасний Перец, доволі глибоко психологічний погляд на хасидське тіло, сексуальність і психіку: обережними штрихами автор змальовує історії про взаємини чоловіка з собою, зі своїми почуттями та з жінкою, майже завжди далекою, чужою або (часто й водночас) недосяжною.

Стосунки хасида зі своїми почуттями складні, героям часом ніби бракує слів для точного опису власних бажань і станів. Шадхн щиро журиться через недолю свого товариша Мойшеле, бо ж того, схоже, геть ніколи не цікавили живі жінки. Батлен Берл роздумує про те, чи робить його чоловіком стать від народження чи закоханість у Тойбеле, з якою він ніколи не буде, й водночас відкриває читачу чи то множинність власних Я, чи то палітру власних ролей у суспільстві. Власне втрата зв'язку з реальністю теж є частою темою в «Хасидському». Безумство через горе, геніальність чи хвороби від скрути (або все те водночас) постає на сторінках оповідань, і Перец не дає нам відповіді, чи справді це божевілля є довічним, він лиш описує реакцію хасидського соціуму на феномен психічного зламу: часом таку людину приймають, часом цураються і почасти намагаються самі для себе пояснити, чому саме з цією людиною сталося подібне горе. Тілесність у Перецових хасидів теж неоднозначна. Кабалісти з однойменного оповідання вдаються до вивчення таємних знань, чи то будучи представ-

никами особливої премудрості на межі із загибеллю, чи то щоби відволіктися від власної повільної смерті від голоду. Натомість коцький хасид Шахно з «Розмови» повчально нагадує, що надмірне самокатування теж є гріхом. А численні герої інших оповідань залюбки та з радістю насолоджуються простими, ба навіть скромними й тим самим прекрасними речами: розмовою, музикою, танцем, і з задоволенням описують те, як ними насолоджуються цадики.

Перець значно більше зосереджується на простих хасидах, ніж самі хасиди у своїх легендах. Героями стають меламед, кравець, молочар, вдові батьки-одинаки, хворобливий та затятий хлопець несповна розуму, дитина-каліка, що співом заробляє на хліб. Бідних людей Перець виправдовує, навіть якщо вони від нещастя чинять лихе. Натомість багаті втілюють зло й часом за це прокляті. В інших випадках сама лише поява багача на тлі історії віщує псування святості та знищення краси. Багаті персонажі, навіть якщо вони не є антагоністами, не несуть у собі чистоти й мудрості й часто є або носіями застарілих знань та упереджень без розуміння, або (в кращому випадку) «новими людьми» без дійсного усвідомлення прогресу. Ці два типи заможних людей взаємодіють почасти на мольєрівському комедійному рівні: містечкові багатії старого світу змушені змінювати свої ритуали «по-модньому», аби вдовільнити своїх більш сучасних ділових партнерів і родичів із великих міст, а однак ні ті, ні другі не в змозі зрозуміти ні правдиву красу, ні тим паче правдиве щастя й слугують занепаду музики, нігну життя. Але за втручання дійсно чистої душі — не обов'язково лише цадика, це може бути дівчинка-каліка, бідна наречена чи скромний вчений Тори — нігн приходять до свого чистого, полум'яного, живого стану. Є й третій архетип багача — це людина з давніх часів, оповита аурою праведного судді та благодійника. Однак таких персонажів у «Хасидському» значно менше. Хасидські легенди теж часто підносять простих людей до високих містичних рівнів, але Перець радше опускає містику

до рівня соціальних проблем простих людей. В історіях Переца найсильніші й найбільш неймовірні моменти криються якраз у найпростішому: в простих виявах людської натури, лихої чи доброї.

Цадик усе ще лишається в центрі, проте його образ змінюється. У деяких оповіданнях, як і в хасидських легендах, ребе здійснює містичні подорожі, бореться за єврейський народ, проповідує притчами, проте це все по-маскільськи маліє до комічного. А оскільки оповідач явно чи приховано — хасид, маліє до комічного сам хасидський погляд на світ. Навіть імена й описи цадиків зменшено-пестливі. Реба Зішеле називали Зішеле, а не Зіша, бо «був геть низький на зріст. Велику душу вмістив у тіло, що могло під стіл пішки ходити!» У реба Ноехка очі «світяться так добре, так спокійно — серце наповнюється блаженством, кине на тебе погляд — золотом обсипав. А його голос, солодкий голос, оксамитово солодкий голос — Господи Боже — за серце хапає, коло серця пестить так тихо, так хороше... Зовсім його, боронь Боже, не боялися, тільки душа тане з любови, з розкошів любови». Лемехл-Німіхл — «єврейчик тихий, маленький, вологі оченята й майже жіночий голосочок — за серце братиме...» Цадики добрі, але коли не маленькі, то вкрай прості: «Він, світлої пам'яті» воліє говорити з усіма простою мовою, тобто їдишем, і на книжний іврит переходить лише з тими, кого очевидно не поважає. Є й більш традиційно забарвлені історії: так, адмор із Немирова служить Богу типово по-хасидськи — танцем і піснею.

Перець відходить від маскільського нарративу про те, що цадики обманюють та грабують простих людей. У нього цадики словом і ділом захищають простих людей або й самі ними стають. Немирівський ребе в «Коли не ще вище» зовсім утрачає містичні властивості й функції. Його святість — сама тільки допомога бідним, а отже, допомога бідним — це і є святість. А реб Лемех — просто бідніших від бідноти бідняк.

Важливим у «Хасидському» є конфлікт між хасидами й литваками. Литваки представляють раціональне, але водночас зверхнє, багате, холодне й далеке від народу, натомість хасиди — маленькі, бідні, теплі й приймають усіх (скажімо, «Він, світлої пам'яті» приймає в себе щодо серйозних питань не лише не-хасидів, але й не-євреїв, — аби лиш не жінок). Більському ребе «бракує повітря» в ешиві Брестського рабина-литвака. Це типовий маскільський наратив навиворіт. Маскілам було «душно» в традиційному суспільстві, тобто в хасидському. А тут на місці маскіла-бунтівника — сам хасид. Більський ребе вступає у відкриту аргументовану дискусію з литваком і на якомусь рівні перемагає. У дійсності хасиди наголошували, як литваки не хочуть їх приймати, а самі вони приймають усіх, дотримуються традиційних учень, уникають конфліктів (звісно, лише в риториці). Хасидизм Переца, навпаки, проактивно повстає проти традиції, від якої відходить. Так, Перец долучається до неоромантично-маскільсько-соціалістичного уявлення про хасидизм як про революцію, яка спустила Тору з недоступних містичних висот до простих євреїв. Це викривлене чи радше переосмислене уявлення поширене й досі.

«Хасидське» — «їхня ешива» для Більського ребе та для Переца. Єшива для бунтівника-маскіла з його кпинами всіх можливих ешив. Єшива для бунтівника-соціаліста з його бідними, раніше непомітними товаришами. Єшива для бунтівника-модерніста з його переосмисленням традиції, суспільства, сексуальности, всіх бунтівних ідентичностей і самої сутності ешиви.

* * *

«Хасидським» та іншими текстами Перец надихнув нео-хасидизм Мартіна Бубера, Гіллеля Цейтліна та інших. Через

це, а також через два літературні салони у двох його квартирах, часописи, які він видавав, і образ наставника й покровителя молодих письменників Переца називали «літературним ребе». Він не опирався, хоч і заперечував свою причетність до неочи будь-якого хасидизму. Перец вважав себе маскілом, модерністом та соціалістом і писав «Хасидське» саме з цих позицій, проте вже сучасники побачили в цих оповіданнях переосмислення й оновлення самого хасидизму зсередини.

Очима людини з ХХІ століття важко досягнути те, як саме сприймалися хасидські історії Переца: чи бачили в них лише перекази записаного за звичайними мешканцями штетлів на Люблінщині, Київщині, Волині — чи сучасну авторську історію таких переказів, приправлену вмінням мислителя вкласти в історію більш ніж одне тлумачення? Чи можемо ми стверджувати, що важливий не так автор, як історія, яку він створив — чи навпаки, що за кожною історією завжди помітний автор? Чи, зрештою, є те «Хасидське», що зустрічає нас на папері, лише інструментом для передачі сенсів — чи воно саме й є душею, яка за тими сенсами стоїть?

* * *

Оскільки дана книга розрахована на широке коло читачів, для полегшення розуміння до неї додано термінологічний словничок часто вживаних термінів юдаїзму, а також кожне оповідання має низку приміток для розуміння контекстів хасидського суспільства. В «Хасидському», за звичаєм їдишської літератури, чимало цитат із П'ятикнижжя та коментарів до нього (що, безумовно, робить сам текст коментарем на коментар). Усі переклади біблійних цитат, якщо не сказано іншого, подані за перекладом Біблії у виконанні Івана Огієнка.

Кнесет-кале¹

Реб² Озер Хофендштан, нівроку, людина заможна, може, навіть мільйонер; він таки має що сказати про цей світ. І про той — аякже!

От сидить він за столом за обідом.

Стіл — що бог послав! Учта починається оселедцем, кількою, сардинами...

Срібла — як дров! Воно блищить на столі, у відкритому комоді; кругом на стінах висить ледь не десять срібних таць, які вже не влізають у комод. З шафи сьє великий ханукальний свічник із вирізьбленими рурочками квітів, а по обидва боки стоять, мов на варті, два велетенські шабесники³.

Сам він, реб Озер, — маленький, худий чоловічок, і він повністю губиться у великому, оббитому червоним оксамитом, кріслі. Ледь-ледь поблискує над спинкою зелений, гарно та пишно прикрашений кашкет — його власний винахід! З ним він увійде до хасидської усної історії, з уст в уста, навіки!

Він уже буде в раю, читатиме Мішну (з першого складу!), а наші правнуки (так він сподівається) іще носитимуть цю форму, кашкет Озера.

Їсть він мовчки, із суворо насупленим лобом і бровами, не дивлячись на тих, хто сидить поряд.

¹ Кнесет-кале або гакнесет-кале — проводи нареченої під хупу, до шлюбної церемонії, а також збір незаможним нареченим на належний посаг.

² Реб — пан; не плутати з ребе, тобто наставником громади.

³ Шабатник, шабесник — свічник, що запалювали на честь настання суботи. В радянські часи це слово втратило своє старе значення та тлумачилося як викривлене слово «суботник».

Божевільний батлен⁵⁰

I.

Він ходив туди й назад сам-один бейс-медрешем і раптом зупинився.

— Володарю Всесвіту, хто я?

Хто я?.. Мене кличуть: Берл Ханиціїн... Ну, чи ж я справді Берл Ханиціїн? Чи я й є це ім'я? Вивіска це ще не крамниця! Дім, де мешкає рабин, називається «Pod Karpiem», а я — Берлом Ханиціїним!

У Цяхновці мене знають; знають, хто такий Берл Ханиціїн. А от в Америці? Якби хтось в Америці, скажімо, раптом у бейс-медреші вимовив: «Берл Ханиціїн»... Ну, чи знав би хтось, що мають на увазі мене?

А там, звідки я? Тут усе інакше, кожен усміхнеться, кивне головою, зробить отак... «Ясна річ, Берл Ханиціїн!» Один подумає: отой Берл; інший: отой божевільний; третій — не знаю, що; четвертий згадає, що мене назвали на честь дядька Берла. Тойбеле⁵¹, звісно, зітхне, бо вона знає, що я бідолашний сирота. Але в Америці, де не знають Хану-сидільницю й де не знають,

⁵⁰ Батлан, батле (гебр. «той, хто не працює», також «безробітний, нероба») — початково, людина, що заради діяльності на благо общини, наприклад, задля постійної присутності в синагозі, відмовлялася від праці на себе; також учені люди, що мали бути присутніми на всіх релігійних церемоніях. В їдиші цим словом часто називали чоловіків із єврейського штетла, що в дорослому віці присвячували час переважно вивченню Тори й відмовлялися працювати.

⁵¹ Ім'я Тойбеле має буквально значення: голубка. Також слово «голуб» (*тойб*), та «глухий» в їдиші пишуться та звучать однаково.

Чубук ребе

Всі, не лише самі старі євреї, ще пам'ятають, як Сарі-Рівці колись бракувало не лише дітей, а хліба, боронь Боже, простого, звичайного хліба!

Власне Хаїм-Борех, її чоловік, завжди був великим хасидом; від першого дня, відколи його тесь (земля йому пухом, щира була людина!) привіз його аж із-під Любліна.

Скоро побачили, що це ще той інструмент, благословенне будь Його святе Ім'я; що воно, як не приведе Машиаха, то горілку з полицки точно підчепить!

Був уже такий клопіт.

У глибині, за заплющеними повіками постійно мерехтів якийсь прихований вогник, немов хтось водить там свічею в темній кімнаті!

Обличчя бліде, та де-не-де розквітало червоним, така тоненька була в нього шкіра.

На скронях йому вічно щось кидалося, стукало...

І підперезувався простим юзефівським¹⁰⁴ поясом, десять разів навколо себе, може, й більше!

Я й сам розумію, що про просте вчення не йшлося. Такі йдуть глибше і глибше: Зогар і подібне... Та все, що забажаєте!

З ребе, довгих йому років життя, він сидів годинами, і вони не перекидувалися ні слівцем, лише очима мигами! Ну, а як говорити з таким про земні справи?

¹⁰⁴ Юзефув (Józefów) — місто на сході Польщі, в Люблінському повіті, де в XIX столітті знаходилася одна з великих єврейських типографій.

Викриття, або Оповідка про козлика

Розповів реб Нахменко оповідку в суботній вечір, просто-таки за кілька тижнів після одкровення.

Викрився²¹⁸ він, як і водиться на світі, випадково: приходять єврей чи єврейка, хапає за полу й волочить донизу з вищих світів, поради їм треба: про заробіток, шидух для отроковиці, ліки від тяжких пологів чи ще на яку хворість, цур їй... Іди відмов євреєві! Скажеш собі словечко — так і станеться, один раз, другий раз — спливає, як олія на воді, смикають уже з усіх боків...

Те саме було з ребом Нахменком... Чи він хотів комусь у чомусь відмовити? І стало відомо, що тиха вічна свіча²¹⁹ розгорілася й світить тепер на вулицях!

Нічого не вдієш, у містечку вже святкування, і чимале. З одного боку, клопоту не бракує, добрий єврей стане у пригоді, з іншого боку — буде заробіток, уже видно, як ітимуть *із чотирьох країв світу*²²⁰... І як гриби після дощу, ростуть уже маленькі чудонька, домашні дивонька: що людина нікому не може відмовити, а все, що виходить із його уст, — слово царя! Одразу-негайно розноситься гук по всіх усядах. На шабес уже мусять вирубати дві стіни, уже накривають столи в трьох кім-

²¹⁸ Ідеться про викриття містичних здібностей цадика перед громадою.

²¹⁹ Вічна свіча — друга свіча із західного боку або середня свіча в храмовій менорі, яку не гасять на світанку, а лишають до заходу сонця і запалюють від неї інші свічки.

²²⁰ Ісяя 11:12.

Відкрився

I.

Гнедл, Лемех і Бейлка-солдатка.

Отож, колись, багато років тому приїхало до нас у містечко старе подружжя, єврейчик Лемех і благовірна Гнедл.

Приїхали, один Бог знає звідки, без дітей. Мали й пороздавали або, не про вас будь сказано, втратили, може, й нічого не мали, усяке може бути?!

І приїхали вони надвечір. Переночували в заїжджому дворі, поїли назавтра спозаранку, шукають квартиру в ґрунтовому провулку, де біднота живе...

Знайшли порожню кухоньку з темним альковчиком — сусіди звідти просто-таки повиходили стрічати невісту — вони там влаштувалися, розібрали дерев'яну скриню з двома кошиками, у яких вільно лежали всі їхні пожитки, отримали сіно в матраци та пішли шукати заробітку...

Пішов Лемех записуватися в товариство «псалмоспівців» й одразу ввійшов у милість у габаїв: єврейчик тихий, маленький, вологі оченята й майже жіночий голосочок — за серце братиме...

А Гнедл — єврейка, як у нас кажуть, «брила», і з такими руками й ногами, і з голосом чолов'яги — знайшла собі того самого дня місце серед продавчинь на базарі та невдовзі, з допомогою Його Милого Імені, кілька покупок собі виторгувала...